

УДК 378.6:61:316.772:316.455:316.356.4(043.3)

DOI: 10.26565/2074-8167-2019-45-11

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ В СТУДЕНТСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ

Л. В. Фоміна

*Харківський національний медичний університет
Проспект Науки, 4, Харків, Україна, 61022
fomina_ukr_lang@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-5838-7709>*

У статті актуалізовано ідею підготовки майбутніх лікарів до професійного спілкування з колегами і пацієнтами в умовах реформування охорони здоров'я й вищої медичної освіти. Виявлено суперечність між потребами суспільства у висококваліфікованих працівниках медичної сфери та недостатньо високим рівнем культури спілкування лікарів із пацієнтами.

Уточнено поняття «культура спілкування майбутніх лікарів» як особистісно-професійне новоутворення особистості, що містить прагнення до позитивної комунікативної взаємодії лікаря з колегами і пацієнтами, знання й уміння етики професійного спілкування, особистісні й професійні якості, що забезпечують поєднання професіоналізму й добродійності життєвого досвіду. Проаналізовано результати опитування здобувачів вищої освіти метою з виявлення причин, що заважають формуванню культури спілкування в студентському середовищі.

Наукову новизну складають визначені автором педагогічні умови формування культури спілкування майбутніх лікарів, як: зміст і характер діяльності викладача має сприяти розвитку комунікативних якостей здобувачів вищої освіти; створення інтерактивного середовища, що сприяє розвитку культури спілкування; викладач має власним прикладом демонструвати високий рівень культури спілкування і в навчальний, і в позанавчальний час.

Практичну значущість складають пропозиції щодо використання освітнього і виховного потенціалу суспільно-гуманітарних дисциплін для підвищення рівня сформованості культури спілкування майбутніх лікарів; рекомендації щодо розроблення й проведення квесту на тему: «Етика професійного спілкування лікаря з пацієнтами» для викладачів і здобувачів вищої освіти різних освітніх рівнів.

Ключові слова: вища медична освіта, освітній процес, культура, спілкування, комунікативні здібності, суспільно-гуманітарні дисципліни.

Л. В. Фоміна

Харьковский национальный медицинский университет
проспект науки 4, Харьков, Украина, 61022

ФОРМИРОВАНИЕ КУЛЬТУРЫ ОБЩЕНИЯ В СТУДЕНЧЕСКОЙ СРЕДЕ ЗАВЕДЕНИЯ ВЫСШЕГО МЕДИЦИНСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В статье актуализирована идея подготовки будущих врачей к профессиональному общению с коллегами и пациентами в условиях реформирования здравоохранения и высшего медицинского образования. Выявлено противоречие между потребностями общества в высококвалифицированных работниках медицинской сферы и недостаточно высоким уровнем культуры общения врачей с пациентами.

Уточнено понятие «культура общения будущих врачей» как личностно-профессиональный новообразования личности, содержащий стремление к положительной коммуникативной взаимодействию врача с коллегами и пациентами, знания и умения этики профессионального общения, личностные и профессиональные качества, обеспечивающие сочетание профессионализма и благотворительности жизненного опыта. Проанализированы результаты опроса соискателей высшего образования с целью выяснения причин, мешающих формированию культуры общения в студенческой среде.

Научную новизну составляют определенные автором педагогические условия формирования культуры общения будущих врачей, как: содержание и характер деятельности преподавателя должно способствовать развитию коммуникативных качеств соискателей высшего образования; создание интерактивной среды, что способствует развитию культуры общения; преподаватель обладает собственным примером демонстрировать высокий уровень культуры общения как в учебное, так и во внеучебное время.

Практическую значимость составляют предложения по использованию образовательного и воспитательного потенциала общественно-гуманитарных дисциплин для повышения уровня культуры общения будущих врачей; рекомендации по разработке и проведения квеста на тему: «Этика профессионального общения врача с пациентами» для преподавателей и соискателей высшего образования различных образовательных уровней.

Ключевые слова: высшее медицинское образование, образовательный процесс, культура, общение, коммуникативные способности, общественно-гуманитарные дисциплины.

L. V. Fomina

Kharkiv National Medical University

4 Nauky Avenue, Kharkiv, Ukraine, 61022

FORMATION OF CULTURE OF COMMUNICATION IN THE STUDENT ENVIRONMENT OF THE HIGHER MEDICAL EDUCATION INSTITUTION

The article intensifies the idea of preparing future doctors for professional communication with colleagues and patients in the context of healthcare reform and higher medical education. There is a discrepancy between the needs of society in highly skilled medical professionals and the lack of a high level of culture of communication between doctors and patients.

The concept of "communication culture of future doctors" as a personality-professional neoplasm of the personality is specified. The results of the survey of higher education applicants are analyzed in order to identify the reasons that hinder the formation of communication culture in the student environment.

The scientific novelty consists of the pedagogical conditions of forming the culture of communication of future doctors, determined by the author, as: the content and character of the teacher's activity should promote the development of the communicative qualities of higher education applicants; creating an interactive environment that promotes a culture of communication; the teacher has his own example of demonstrating a high level of communication culture both in the educational and in the extracurricular time.

Practical importance is the proposals to use the educational and educational potential of the social and humanitarian disciplines to increase the level of culture of communication of future doctors; recommendations for developing and conducting a quest on the topic: "Ethics of doctor's professional communication with patients" for teachers and higher education graduates of different educational levels.

Keywords: higher medical education, educational process, culture, communication, communication skills, social and humanitarian disciplines.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження проблеми формування культури спілкування в студентському середовищі закладу вищої медичної освіти (ЗВМО) обумовлена змінами, що відбуваються в медичній практиці, та громадською думкою пересічних громадян щодо низького рівня медичного обслуговування в країні. Реформування охорони здоров'я й вищої медичної освіти передбачає якісну підготовку медичних працівників, які мають кваліфіковано й добросовісно надавати медичні послуги в міській і сільській місцевості. Лікар має спілкуватися з пацієнтами з позиції моралі й культури цивільної та інтелектуальної людини, розуміти потреби й труднощі людей з різними матеріальними статками і слабким здоров'ям. Він має постійно думати про те, як допомогти людині, котра страждає на певну хворобу. Безумовно, це не проста справа – під

час бесіди лікареві необхідно з'ясувати динаміку хвороби, переконати пацієнтів у необхідних обстеженнях, підібрати правильно ліки й дати надію на одужання. І все це відбувається в процесі спілкування, тому результати позитивної взаємодії лікаря з пацієнтами, безперечно, залежать від культури спілкування.

Однак, як свідчить досвід педагогічної практики, в ЗВМО приділяється недостатньо уваги формуванню культури спілкування в студентському середовищі. Головним чином, це відбувається з позиції різних рівнів духовного та інтелектуального виховання суб'єктів освітнього процесу, їхнього досвіду, закладеного в шкільні роки та в сім'ї. На наш погляд, слушним є питання цілеспрямованого і системного формування культури майбутніх лікарів у ЗВМО, використання освітнього й культурного потенціалу суспільно-гуманітарних дисциплін.

Методи дослідження. У дослідженні використано методи аналізу й узагальнення, зіставлення й порівняння для з'ясування стану вивчення проблеми формування культури спілкування здобувачів вищої освіти. З метою виявлення причин, що заважають формуванню культури спілкування майбутніх лікарів, нами використано такі психодіагностичні методики, як-от: «Особистісна агресивність та конфліктність» Є. Ільїна та П. Ковальова і «Суб'єктивна оцінка міжособистісних відносин» С. Духновського [22; 24]. Для кількісного аналізу результатів застосовано метод кореляційного аналізу Спірмена. У дослідженні взяли участь 35 здобувачів вищої освіти освітнього рівня «спеціаліст» зі спеціальності «Лікувальна справа» Харківського національного медичного університету (19 дівчат і 16 хлопців).

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У дослідженні посилаємося на праці вітчизняних і зарубіжних учених, у яких:

- закладено фундаментальні знання про спілкування як багатофакторний процес взаємодії людей, особливості міжособистісного спілкування (Л. Ліхачов [9], О. Леонт'єв [8], В. Куніцина, Н. Казаринова, В. Польша [6]);
- виявлено специфіку навчання і виховання майбутніх лікарів, доведено необхідність формування комунікативної, мовленнєвої, видів професійної компетентності майбутніх лікарів (А. Варданян [1], Л. Гепенко [11], М. Демянчук [3], Л. Рибалко [11], К. Хоменко [12], Т. Шевель [13], О. Шевченко [14]);
- розкрито роль суспільно-гуманітарних дисциплін у фаховій підготовці майбутніх лікарів, у тому числі й у розвитку комунікаційних здібностей особистості, здійсненні міжкультурного виховання здобувачів вищої освіти (Б. Воронкова [10], Л. Гепенко [11], М. Дебич [10], Н. Дем'яненко [10], Н. Дівінська [10], Г. Онкович [10], Л. Рибалко [11]).

Втім, у теорії і практиці професійної освіти є недостатньо вивченими питання про особливості та педагогічні умови формування культури спілкування майбутніх лікарів у ЗВМО на засадах співробітництва і партнерських стосунків.

Формулювання мети наукової праці: виявити педагогічно доцільні ідеї та визначити практичні заходи стосовно вирішення проблеми формування культури спілкування в студентському середовищі закладу вищої медичної освіти з позиції співробітництва і партнерських стосунків.

З огляду на поставлену мету ми виділяємо такі **завдання:** уточнити зміст поняття «культура спілкування майбутніх лікарів»; провести та проаналізувати результати опитування здобувачів вищої освіти з метою виявлення причин, що заважають формуванню культури спілкування в студентському середовищі; визначити педагогічні умови, реалізація яких у студентському середовищі підвищує рівень сформованості культури спілкування майбутніх лікарів; розкрити роль і практичну значущість суспільно-гуманітарних дисциплін у формуванні культури спілкування учасників освітнього процесу в ЗВМО.

Виклад основного матеріалу дослідження. Культура спілкування є цінною складовою загальної культури особистості, формування якої виступає як нагальна потреба особистості, особливо, коли порушуються застелені традиційні звичаї життя, відбувається переоцінка цінностей та ідеалів, пошук нових життєвих установок і орієнтирів. Учений Л. Ліхачов, позначаючи феномен «культура спілкування», так підкреслює моральний і духовний її зміст: «освіченість, духовне багатство, розвинене мислення, здатність осмислювати явища в різних сферах життя, різноманітність форм, типів, способів спілкування і його емоційно-естетичні модифікації: міцна моральна основа, взаємна довіра суб'єктів спілкування; його результати у вигляді освоєння істини, стимулювання діяльності, її чіткої організації» [9].

Як свідчать результати аналізу наукової літератури [3; 5; 13], термін «культура спілкування» останнім часом поступається місцем найбільш часто вживаним поняттям «компетентність в спілкуванні», «комунікативна компетентність», «комунікативна підготовка», «комунікативна культура». Слід зазначити, що у вище названих поняттях акцент зміщений на придбання техніки спілкування, вміння підтримувати міжособистісні контакти, домагатися в спілкуванні своїх цілей, використовуючи оптимальні поведінкові стратегії. Зазначимо, що такі акценти з'явилися в межах компетентнісного підходу в професійній освіті, коли почали говорити про професійну компетентність фахівців та її змістово-структурну складову – комунікативну компетентність. Сформованість такої складової технічно забезпечує культура професійного спілкування.

Безсуперечно, на перший погляд, культура спілкування студентів має виражатися в стійкому прагненні зберегти власну гідність і не принизити гідність іншого, в таких навичках,

як: поважати індивідуальність, бути терпимим до безпосередніх партнерів по спілкуванню, а також не переносити ділові конфлікти на емоційну і особистісну сферу взаємостосунків; щадити самолюбство співрозмовника; витримувати необхідності психологічну паузу в суперечці; розуміти логіку і мотиви співрозмовника; знімати непотрібне емоційне напруження в спілкуванні. Однак, якщо замислитися над цим питанням, то по суті культура спілкування і побудова взаємин у студентському колективі на засадах співробітництва і партнерських стосунків тісно пов'язані між собою та й важко сказати, що є головнішим.

У реальному спілкуванні представлено не тільки міжособистісні стосунки людей, тобто виявляються не тільки їх емоційні прихильності, ворожість, але втілюються й суспільні, тобто безособові за своєю природою, взаємини [2, с. 19]. Різноманітні стосунки людини не охоплюються тільки міжособистісним контактом: положення людини за вузькими межами міжособистісних зв'язків, у більш широкій соціальній системі, де її місце визначається не очікуваннями взаємодіючих з ним індивідів, також вимагає певної побудови системи її зв'язків, а цей процес може бути реалізований теж тільки в спілкуванні. Поза спілкуванням не існує людське суспільство. Спілкування виступає в ньому як спосіб взаємодії і згуртування індивідів і разом з тим як спосіб розвитку самих цих індивідів. Саме звідси й впливає існування спілкування одночасно і як реальності суспільних взаємин, і як реальності міжособистісних стосунків [4, с. 24].

У нашому розумінні культура спілкування є метою і результатом міжособистісної взаємодії учасників освітнього процесу на засадах гуманізму й партнерських стосунків, що забезпечується сформованими моральними якостями людини, дотриманням нею суспільно-етичних норм поведінки, поєднанням професіоналізму й доброчинності життєвого досвіду.

Найбільш поширеними моделями поведінки студентів у спілкуванні є:

а) модель поведінки в ситуації невизначеності зовнішніх умов;

б) модель спонтанної поведінки в ситуації з новими зовнішніми умовами;

в) модель поведінки в ситуації інсайту з новими внутрішніми умовами;

г) модель поведінки в ситуації фрустрації (в ситуації особистої невизначеності).

Як свідчить власний педагогічний досвід у закладі вищої медичної освіти, у студент-

ському середовищі бракує культури спілкування між учасниками освітнього процесу, що негативно відбивається на побудові міжособистісних стосунків на засадах гуманізму й партнерських взаємин. Студентам заважають особистісна агресивність і конфліктність (рівень запальності, наполегливості, вразливості, не поступливості, безкомпромісності, мстивості, нетерпимості, підозрливості, позитивної та негативної агресивності та конфліктності), суб'єктивна оцінка міжособистісних стосунків (характеристики дисгармонії міжособистісних стосунків: напруженість, відчуженість, конфліктність та агресія, а також загальний рівень дисгармонічності взаємин).

У дослідженні з'ясовано, що найістотніший вплив на стиль міжособистісних стосунків зазначених раніше здобувачів освіти мав рівень емоційної збудливості. Емоційна збудливість в обстеженій вибірці виявилася статистично достовірно пов'язаною з проявом у спілкуванні прямолінійного – агресивного ($r_s = 0,53, p = 0,01$) та відповідального – великодушного ($r_s = 0,35, p = 0,05$) стилів міжособистісних стосунків, близьким до рівня статистичної значущості, був зв'язок показника емоційної збудливості та виразності покірний - сором'язливий ($r_s = 0,33$) та здатного до співробітництва - конвенційного ($r_s = 0,33$) стилів міжособистісних стосунків, тісний позитивний зв'язок був також діагностовано між рівнем емоційної збудливості обстежених та проявом рис залежного – слухняного стилю міжособистісних стосунків ($r_s = 0,25$). Рівень емоційної збудливості в обстеженій вибірці виявився пов'язаний слабким негативним зв'язком з проявом у спілкуванні таких стилів як владний – лідируючий ($r_s = - 0,23$) та незалежний – домінуючий ($r_s = - 0,09$), тоді як рівень зв'язку зі прямолінійним – агресивним стилем досягав рівня статистичної значущості ($r_s = - 0,46, p = 0,01$).

Узагальнимо :високий показник емоційної збудливості сприяє прояву в міжособистісних стосунках підкорювання, невпевненості у собі, схильності до компромісів, конгруентності та відповідальності при контактах з оточенням, реалістичності бази суджень і вчинків, скептицизму, скромності, сором'язливості, схильності брати на себе чужі обов'язки, потребі в допомозі та довірі з боку навколишніх, у їх визнанні, тісному співробітництві з референтною групою, дружелюбних стосунках з оточенням, готовності допомагати, розвинутих почуттям відповідальності. Низький рівень емоційної

збудливості виявився пов'язаним з проявом при спілкуванні щирості, безпосередності, прямолінійності, наполегливості у досягненні мети.

Певним чином високий показник емоційної збудливості особистості створює напруженість у стосунках між учасниками освітнього процесу. Наведемо характеристику взаємин, які мають різні рівні напруженості.

Високі значення – зайва зосередженість, захопленість думками про стосунки, підвищена заклопотаність взаєминами, які є нестійкими, викликають занепокоєння й дискомфорт. Напруженість у стосунках може супроводжуватися почуттям сум'яття, емоційною нестійкістю, підвищеною стомлюваністю, гнітючими почуттями. При високих значеннях здобувачі вищої освіти можуть дистанціюватися від оточуючих, проявляти певною мірою різкість та знервованість у студентському середовищі.

Середні значення – помірковано виражена напруженість, необхідна для підтримки інтенсивності стосунків. Здобувач вищої освіти відчуває суб'єктивне емоційне благополуччя, комфорт у взаєминах. Серйозні (нерозв'язні) труднощі й проблеми у стосунках відсутні або успішно вирішуються. Він задоволений тим, як складаються стосунки в студентському колективі.

Низькі значення – можна сказати, що здобувач вищої освіти не замислюється про те, як складаються його взаємини. Низькі значення можуть свідчити про велику кількість соціальних контактів без достатньої глибини й значущості, взаємини носять переважно поверхневий характер.

Слід зазначити, що напруженість стосунків у освітньому середовищі може створюватися не лише здобувачами вищої освіти, але й викладачами. Тому цей аспект дослідження міжособистісних стосунків між викладачем і здобувачами вищої освіти є актуальним і доцільним. Ми говоримо про педагогічні умови для підвищення культури спілкування в студентському середовищі, маючи на увазі особистість викладача.

Отже, до педагогічних умов, що підвищують рівень культури спілкування в студентському середовищі, віднесемо зовнішні фактори, спеціально створені викладачем для впливу на поведінку студентів при спілкуванні. Це :

- зміст і характер діяльності викладача ЗВО має сприяти розвитку комунікативних якостей здобувачів вищої освіти;
- створення середовища, що сприяє розвитку культури спілкування;

- викладач має власним прикладом демонструвати високий рівень культури спілкування і в навчальний, і в позанавчальний час.

Особливої уваги заслуговують педагогічні умови, що пов'язані з використанням потенціалу суспільно-гуманітарних дисциплін у ЗВО. Конкретизуємо цю позицію через викладання навчальних дисциплін «Українська мова за професійним спрямуванням», «Інноваційна педагогіка», «Психологія спілкування», «Професійна психологія та управління конфліктами» кафедрою української мови, основ психології та педагогіки ХНМУ для здобувачів вищої освіти.

Зміст робочих програм названих навчальних дисциплін спрямований на формування світобачення майбутніх медиків, їхнього ставлення до мови і духовно-інтелектуального надбання українського народу, визнання людини найвищою цінністю й виявлення толерантності в професійній діяльності. На заняттях і в позанавчальній діяльності викладачі формують культуру спілкування завдяки методам прикладу, переконання, навіювання, педагогічних ситуацій, вправ і заохочення. Адже, як вважає Т. Шевель [13], лікар, котрий володіє методикою словесного переконання, враховує психологічний стан хворого, його діагноз, викликає довіру, а це, як відомо, є важливою умовою установки на ефективність лікування та одужання.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. На підставі аналізу проблеми дослідження та узагальнення його результатів, можемо стверджувати, що питання формування культури спілкування в студентському середовищі закладу вищої медичної освіти є нагальною проблемою сьогодення. З позиції співробітництва і партнерських стосунків змінюється ставлення лікарів до колег і пацієнтів, зростає довіра населення до медичної служби.

Уточнено зміст поняття «культура спілкування майбутніх лікарів». Проведено та проаналізовано результати опитування здобувачів вищої освіти з метою виявлення причин, що заважають формуванню культури спілкування в студентському середовищі.

Педагогічні умови як один з компонентів цілісної педагогічної системи відображають сукупність можливостей освітнього та матеріально-просторового середовища, впливають на особистісний і професійний розвиток усіх учасників освітнього процесу. Визначено педагогічні умови, реалізація яких у студентському середовищі підвищує рівень сформованості

культури спілкування майбутніх лікарів. Значені педагогічні умови є одним із важливих завдань педагогічних досліджень, становлять наукову новизну дослідження і обумовлюють його практичну цінність. Розкрито роль і практичну значущість суспільно-гуманітарних дисциплін у формуванні культури спілкування учасників освітнього процесу в ЗВМО.

Перспективами подальших розвідок є розроблення й проведення квесту, як популярної форми спілкування сучасної молоді, на тему: «Етика професійного спілкування лікаря з пацієнтами» для викладачів і здобувачів вищої освіти різних освітніх рівнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Варданян А. О. Формування професійно-мовленнєвої компетентності майбутніх лікарів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Хмельницький, 2017. 20 с.
2. Гришина Н. В. Психология конфликта. СПб. : Питер, 2004. 464 с.
3. Демянчук М. Р. Компетентнісний підхід до формування культури професійного спілкування майбутніх лікарів. *Вісник Черкас. ун-ту*. Вип. 18. 2016. С. 45–50.
4. Духновский С. В. Переживание дисгармонии межличностных отношений. Курган: Изд-во Курганского гос. ун-та, 2005. 174 с.
5. Євтушенко Ю. О. Формування деонтологічної культури майбутніх лікарів у навчально-виховному процесі медичного ВНЗ : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Старобільськ, 2017. 242 с.
6. Куницына В. Н., Казаринова Н. В., Погольша В. М. Межличностное общение: учеб. для вузов. СПб.: Питер, 2001. 319 с.
7. Купновицька І. Г., Сабадош Р. В., Купновицька-Сабадош М. Ю., Данилюк О. І. До питання забезпечення якості освітнього процесу при підготовці майбутніх лікарів: взаємовідносини викладача і студента. *Прикарпатський вісник НТШ*. Теоретична медицина. Пульс. 2018. № 7-8 (52-52). С. 90–94.
8. Леонтьев А. А. Психология общения. М.: Смысл, 1997. 365 с.
9. Лихачев Б. Т. Педагогика: курс лекций / учеб. пособие для студ. пед. учеб. заведений и слушателей ИПК и ФПК. М. : Юрайт, 2001. Изд. перераб. и доп. 312 с.
10. Оптимізація циклу соціально-гуманітарних дисциплін у вищій освіті України в контексті євроінтеграції : монографія / Б. А. Воронкова, М. А. Дебич, Н. М. Дем'яненко, Н. О. Дівінська ін.]; за заг. ред. Г. В. Онкович. Київ, 2014. 326 с.
11. Рибалко Л. С., Гепенко Л. О. Міжкультурне виховання як складова професійної підготовки майбутніх лікарів у закладах вищої медичної освіти. *Наукові записки кафедри педагогіки*. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна. 2018. № 44. С. 215–224.
12. Хоменко К. П. Толерантність як професійна компетентність лікаря. *Посттравматичний стресовий розлад: дорослі, діти та родини в ситуації війни*: міжнар. наук.-практ. вид. / заг. ред.: І. Маноха, Г. Собчук. Том II. Варшава; Київ: ПАН; Гнозис, 2018. С. 533–545.
13. Шевель Т. О. Особливості формування культури усного професійного спілкування майбутнього лікаря. *Гуманітарний корпус*: [зб. наук. ст. з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії]. Вип. 18. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2018. С. 113–116.
14. Шевченко О. М. Формування соціокультурної компетенції майбутнього лікаря. *Неперервна педагогічна освіта XXI століття* : зб. матеріалів XV Міжнар. пед.-мистецьких читань, Київ, 6-7 грудня 2017 р. Вип 1 (13). Київ : Талком, 2018. С. 98–103.

REFERENCES

1. Vardanian, A. (2017). *Formuvannia profesiino-movlennievoi kompetentnosti maibutnikh likariv* [Formation of professional-speaking competence of future doctors] (Abstract of candidate's thesis). Khmelnytskyi. 20 p. [in Ukrainian].
2. Hryshyna, N. (2004). *Psykhohohyia konflykta* [Psychology of conflict]. SPb. : Pyter. 464 p. [in Russian].
3. Demianchuk, M. (2016). Kompetentnisnyi pidkhid do formuvannia kultury profesiinoho spilkuvannia maibutnikh likariv [Competent approach to developing a culture of professional communication for future physicians]. *Visnyk Cherkas. un-tu*. Iss. 18, p. 45–50. [in Ukrainian].
4. Dukhnovskiy, S. (2005). *Perezhyvanye dysharmony mezhlychnostnykh otnosheniy* [Experiencing the disharmony of interpersonal relationships]. Kurhan : Kurhansk University. 174 p. [in Russian].
5. Ievtushenko, Yu. (2017). *Formuvannia deontolohichnoi kultury maibutnikh likariv u navchalno-vykhovnomu protsesi medychnoho VNZ* [Formation of deontological culture of future doctors in educational process of medical university] (Candidate's thesis). Starobilsk. 242 p. [in Ukrainian].

6. Kuniytsina, V. & Kazarynova, N. & Poholsha, V. (2001). *Mezhlychnostnoe obshchenye: ucheb. dlia vuzov* [Interpersonal communication: textbook for universities]. SPb. : Pyter, 2001. 319 p. [in Russian].
7. Kupnovytska, I. & Sabadosh, R. & Kupnovytska-Sabadosh, M. & Danyliuk, O. (2018). Do pytannia zabezpechennia yakosti osvitnoho protsesu pry pidhotovtsi maibutnikh likariv: vzaiemovidnosyny vykladacha i studenta [To the quality assurance of the educational process in the preparation of future doctors: the relationship between teacher and student]. *Prykarpatskyi visnyk NTSh. Teoretychna medytsyna. Puls*, 7-8 (52-52), p. 90–94. [in Ukrainian].
8. Leontev, A. (1997). *Psykholohyia obshchenyia* [Psychology of communication]. Moskow : Smysl. 365 p. [in Russian].
9. Lykhachev, B. (2001). *Pedahohyka: kurslektsyi / ucheb. posobyedlia stud. ped. ucheb. zavedenyi y slushatelei YPK y FPK* [Pedagogy]. Moskow : Yurait. 312 p. [in Russian].
10. Voronkova B. A. & Debych M. A. & Demianenko N. M. & Divinska N. O. et al. (2014). *Optyimizatsiia tsyklu sotsialno-humanitarnykh dystsyplin u vyshchii osviti Ukrainy v konteksti yevrointehratsii: monohrafiia* [Optimization of the cycle of social and human disciplines in the mainstream of Ukraine in the context of European integration]. Kyiv, 2014. 326 p. [in Ukrainian].
11. Rybalko, L. & Hepenko, L. (2018). Mizhkulturne vykhovannia yak skladova profesiinoy pidhotovky maibutnikh likariv u zakladakh vyshchoi medychnoi osvity [Intercultural education as a component of the professional training of future doctors in institutions of higher medical education.]. *Naukovi zapysky kafedry pedahohiky. Kharkiv : V. N. Karazin Kharkiv National University*. 2018, 44, p. 215–224. [in Ukrainian].
12. Khomenko, K. (2018). Tolerantnist yak profesiina kompetentnist likaria [Tolerance as a doctor's professional competence]. *Posttravmatychny i stresovy rozlad: dorosli, dity ta rodyny v sytuatsii viiny: mizhnar. nauk.-prakt. vyd. Vol. II*. Varshava; Kyiv : PAN; Hnozys, 2018, p. 533–545. [in Ukrainian].
13. Shevel, T. (2018). Osoblyvosti formuvannia kultury usnoho profesiinoho spilkuvannia maibutnoho likaria [Features of formation of culture of oral professional communication of the future doctor]. *Humanitarnyi korpus: zb. nauk. st. z aktualnykh problem filosofii, kulturolohii, psykhologhii, pedahohiky ta istorii*. Iss. 18. Vinnytsia : TOV «TVORY», 2018, p. 113–116. [in Ukrainian].
14. Shevchenko, O. (2018). Formuvannia sotsiokulturnoy kompetentsii maibutnoho likaria [Formation of socio-cultural competence of the future doctor]. *Neperervna pedahohichna osvita XX stolittia : Proceedings of the 15 th International education-art readings*, Kyiv, 6-7 hrudnia 2017 r. Iss. 1 (13). Kyiv : Talkom, 2018, p. 98–103. [in Ukrainian].